

Danica Božić-Bužančić

DVA PRAVILNIKA IZ DOBA KUŽNIH EPIDEMIJA U DALMACIJI XVIII. STOLJEĆA

UDK: 340.130.56: 614.4(497.5 Split) "16"
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 5. VII. 1995.

Danica Božić-Bužančić
21000 Split, HR
Kralja Zvonimira 67

Autorica u članku donosi dva pravilnika po kojima su se smjeli unositi u Split razni artikli u doba haranja kužnih epidemija. Prvi je iz 1732., a drugi iz 1764. godine.

Dalmacijom su kroz stoljeća harale kužne epidemije. "Crna smrt" hodala je južnom Hrvatskom, kao i sjevernom, odnoseći ionako malobrojno ljudstvo, decimirano tursko-mletačkim ratovima, glađu i drugim nedaćama.

Pravilnici o kojima je riječ bili su ponajprije sastavljeni zbog kužnih epidemija koje su harale Splitom, jednim od najznačajnijih središta trgovine koja je išla s Istoka na Zapad i u obratnom smjeru. U Splitu je nasuprot zidinama same Dioklecijanove palače bio dobro uređen lazaret, u kojem su se raskuživali trgovci, goniči i roba. Lazaret je ujedno znao biti i izvorište zaraze. Stoga su poduzimane sve moguće mjere da se bolest ne bi unijela u grad. Među ostalim, spomenut ćemo i stangate, kojè su u neku ruku bile povezane s pravilnicima o kojima je riječ. Stangate su sprječavale slobodan prolaz robe, koju su vjerojatno donosili i prodavali seljaci i trgovci iz obližnjih naselja, a sigurno su branile uopće slobodno kretanje ljudi.

Stangate su se mogle sastojati od dva reda paralelno postavljenog kolja, međusobno rastavljenog s najmanje dvije pertike.¹⁾ Postavljane su uz građevine izvan grada i na obalama luka. S vanjske strane stangate su bile podijeljene, da bi se roba različitog podrijetla posebno primala. S unutrašnje strane građani su mogli slobodno ulaziti.²⁾

Koliko mi je do sada poznato, stangate su u Splitu bile sagrađene u doba kuge koja je harala 1731./32. i one iz 1763./64., iz kojeg vremena potječu i pravilnici koje ćemo donijeti. Na kojim su sve mjestima stangate bile postavljene, za sada ne znamo. O stangatama u Splitu više znamo iz doba kužne epidemije 1783./84. godine. (O svakodnevnom životu u tom razdoblju pripremamo posebnu knjigu.) Tada su one bile postavljene na trima važnim

gradskim točkama, kako to vidimo na tlocrtu Splita izrađenome upravo u to vrijeme, koji je izradio Pietro Gironci.³⁾ Tlocrt je načinjen kad je epidemija prestala i kad je trebalo obaviti poslove raskuživanja. Tlocrt obuhvaća samo Grad, njegov stari i novi dio. Predgrađa nisu obuhvaćena, pa nije poznato jesu li stangate tamo postojale.

Najveće stangate bile su postavljene između bastiona Priuli i Contarini. U njihovu sklopu nalazila se i velika bazana.⁴⁾ Manje stangate bile su pred istočnom kortinom grada, na lijevoj strani Cornerovih vrata. Treće stangate, daleko manje od onih koje smo spomenuli, bile su na Šperunu, na lijevoj strani franjevačkog samostana na Rivi. Služile su za čuvanje Angela Dieda, tadašnjeg providura za zdravstvo, koji je imao sjedište upravo u tom samostanu.

Vrijedno je spomenuti da su u tijeku ove epidemije stangate bile postavljene i u Trogiru, na njegovu kopnenom dijelu. Službu vezanu za njih vršili su plemići i građani.⁵⁾

Pravilnici iz doba kužnih epidemija vrlo su zanimljivi, pa je vrijedno donijeti ih u cjelini u neznatno slobodnijem prijevodu.⁶⁾

Prvi pravilnik je iz doba epidemije koja je harala 1731./1732. godine. Prenesena je u Dalmaciju i u dio Boke kotorske iz susjedne Bosne, gdje je snažnije bjesnjela. U distriktu Splita od ove je epidemije umrlo više od 300 osoba, a u cijeloj Dalmaciji i dijelu Boke kotorske umrlo je gotovo tisuću ljudi. Zbog korisnih mjera predostrožnosti Uprava za zdravstvo (*Sanità*), kuga nije zahvatila Zadar i njegovo područje. Ono je ostalo pošteđeno, iako je u to doba vladala jedna vrsta "carbonchio epidemico", bolest za koju se neki liječnici smatrali da je kužne naravi. Posebni providur za zdravstvo u Dalmaciji bio je Simon Contarini. On je prema turskoj granici postavio vojsku i držao je tu tri godine.⁷⁾

Pravilnik iz 1732. godine.⁸⁾

Pravilnik o jestivima i drugome čega se treba pridržavati pri unošenju u grad s dužnim obzirima.

Pšenica, ječam, raž, proso i druge žitarice te povrće moraju proći kroz žičanu mrežu ili kroz draču.

Brašno kroz drače.

Pepeo, vapno, pijesak (pržina) i ugljen moraju se pažljivo pregledati, da tu ne bi bile pomiješane prnje, ili bilo što drugo sumnjivo.

Vino, rakija, ocat, ulje, mlijeko i voda neka se slobodno preliju iz jedne posude u drugu. Ako se hoće primiti prazne posude, kao i one ispunjene uljem, moraju se primiti morskim putem.

Pečeni kruh, sir, suho meso, suha riba, žuti vosak, ako je donesen bez vreće, te zamotci koji se nabavljaju uz potvrdu (*fedi*), moraju proći kroz plamen.

Sve vrste mesa zaklanih životinja i ribe treba uroniti u vodu.

Žive životinje glatke kože, kao što su konji, goveda i kljusad, moraju se nekoliko puta uroniti u vodu, tj. osam ili devet puta. To će učiniti sumnjive

osobe. Kod primanja pak bacit će vodu "čiste" osobe. Upozorava se da ne smije biti konopa ili čega drugog sumnjivog.

Bravi (škopci), volovi i druge životinje duge dlake koje dolaze iz sumnjivih mjesta, nakon što budu oprani, moći će se primiti slobodno.

Živa perad i meso divljači (*salvadego*) mora biti dobro uronjeno u vodu. Jaja, povrće, grožđe, smokve i druge vrste voća mogu jednostavno proći nakon pomnog pregleda.

Suhe smokve, suho grožđe, suhe šljive, oskoroše (*sorbole*), orasi i bademi, moraju biti pomno pregledani i tek tada propušteni.

Mošt mora biti preseljen iz posude (*arnese*) u drugu posudu.

Meso ubijene svinje, glave i noge svake životinje neka budu isprženi.

Koža s dlakama, vuna, svila, lan (*canevo*), pamuk, raša, omoti-trube sukna (*pannine*), platna (*tele*), i drugo slične naravi, mora proći kontumaciju na mjestima za to određenima, a neće biti dopušteno primiti ih osim u javnim lazaretima.

Mješine koje su korištene za vino, ulje i ocat moraju biti uronjene u morsku vodu i tu ostati dva dana, a nove mješine tri dana.

Maslo će se prerezati konopcima loze, a zatim će se uroniti u vodu. Jednako tako ako je u malim vjedrima.

Željezo, ako je izvađeno iz bilo kojeg smotka, mora proći kroz plamen.

Izrađeni vosak moraju siromasi sebi užgati, a zatim mora proći kroz vodu.

Med će se primiti tako da ga se premjesti iz jedne posude (*vaso*), a ako je već u nekoj posudi (*vaso*), treba je oprati izvana.

Žafran i druge mirodije proći će slobodno, uz poman pregled, da ne bi i tu bilo sumnjivih stvari.

Novac (*monete*) svih vrsta uronit će se u slanu vodu.

Drva i praznu metalnu ambalažu treba dobro pregledati da u njima ne bi bilo dlaka.

Na kraju ovog pravilnika stoji tumačenje da se iz zaraženih mjesta ne smije ništa primiti ni pod kakovim naslovom ili zahtjevom, inače slijedi kazna, pa i smrtna kazna onome tko bi dao dozvolu ili bi u takvu rabotu bio umiješan ili djelovao bez preciznog i točnog naloga službe za zdravstvo, *Carica Sopra la Sanità*.

Ova pravila sastavili su dr. Dominik Andeo Papotti,⁹⁾ liječnik grada (Splita), i dr. Franjo Castelli, liječnik Providurstva za zdravstvo. Sastao se *Collegetto alla Sanità* u pretorskoj palači, u prisutnosti kneza i kapetana Splita. U ime reda plemića sudjelovali su Ivan Vinko Dumaneo (Dumanić), Juraj Tisičić i Jerolim Cindro. Iz reda građana sudjelovali su Ivan Bogetić, Ante Šilović.

Pred nazočnima pravilnik je pročitan, a potom prepisan u tri primjerka po odobrenju providura za zdravstvo. Primjerci su bili izvješeni na javnim mjestima: jedan u kazinu na stangatama, drugi *alle Becarie* i treći na Zdravstvenom uredu (*alla Sanità*).

Izaslanici se moraju točno pridržavati pravila i izvršavati ih. Oni su imali pravo dodati i još oštrije mjere opreza u slučaju većih sumnji. Prije toga naredbe je morao potvrditi providur za zdravstvo. Ovo je pročitano i izglasano balotiranjem sa sedam glasova, bez ijednoga glasa protiv.

Vinko Mistruzzi, kančelir pri zdravstvu, dao je prepisati iz spisa Zdravstva (Sanità), potpisao je i pečatio.

Drugi pravilnik je iz 1763. / 1764.¹⁰⁾

Epidemija koja je tih godina harala Dalmacijom došla je, kao i obično, iz Bosne. Svakako je uzrok bio česti prijelaz i ljudi i robe između dviju provincija, što se nije moglo evidentirati ni nadzirati zbog vrste graničnog prijelaza.¹¹⁾

Kuga je prodrla krajem 1763. pa je harala Dalmacijom sve do polovice 1764., osobito bjesneći u splitskim predgrađima. Od te je bolesti u ovim predgrađima umrlo tada oko 530 osoba. Umro je i jedan putnik iz karavane u splitskom lazaretu.

Zbog mjera stege i opreza sam grad je bio sačuvan.¹²⁾

Pravilnik iz 1764. god.¹³⁾

Naređenja i pravila koja bezuvjetno moraju izvršavati izaslanici jednog i drugog reda na stangatama, vrata Priuli, prema propisima Magistrata za zdravstvo.

Budući da su splitska predgrađa bila zaražena, neće se smjeti ništa iz njih primati. Mora se nadgledati sve od papira, i to detaljno, po mirisu, list po list s obje strane.

Meso i mesni proizvodi (*li carnami*) morat će biti dobro isprženi i pregledani, jesu li povezani konopcima ili nekim drugim prikladnim materijalima, a zatim moraju biti uronjeni u vodu.

Živad i divljač bilo koje vrsti ne smiju se primati ako pomno nisu očišćeni od perja, zatim dobro isprženi i uronjeni u vodu.

Svi ostali predmeti: staklene boce, tanjuri, vrčevi, lonci i druge zemljane posude, kao i drugi predmeti od žute mjedi, srebra i od bilo kojega materijala, bit će primljeni nakon pomnog ispitivanja; ako se nađe dlaka i drugih nepodobnih stvari, moraju biti uronjeni u slanu vodu, ili pak u jaki ocat.

Brašno i žito primat će se po redovitu načinu pomoću guma koje već imaju čavle u obliku rešetaka - strugača (*gratellati*) od željeza, s vrhovima i dračama. Njih od slučaja do slučaja prema njihovoj pomnji moraju podići osobe izvana, zatim ih treba izložiti plamenu, osobito one rešetkaste, od željeza.

Sve vrste trava ostaju apsolutno zabranjene.

Jaja se moraju prije uroniti u ocat.

Drva, slama, četke za konje (*brusche*) sijeno i slično apsolutno su zabranjeni.

Iz Bazane, tj. od Zagoraca primat će se meso (*carnami*), oprezno i s pomnjom, kako je to gore rečeno.

Živim životinjama, t.j. volovima, bit će preventivno odsječen konop, a bit će pomnjivo okupani u jarku iskopanom za tu svrhu.

Sitne životinje, tj. one vunaste bit će odbijene, ukoliko nisu pomnjivo ostrижene do kože, a zatim okupane kao gore.

Ubijena perad i divljač bit će podvrgnuta jednako propisanim pomnjama predgrađa; živa perad, ako ne dolazi iz zaraženih krajeva, ispravno će se umakati u vodu. Isto se mora učiniti s maslom, jajima i sirevima. Samo će oni morati proći kroz plamen.

Ribe svih vrsta primat će se poslije pomnjiva pregleda i prolaska kroz plamen.

Također, Zagorci mogu donositi i drva, ako prije budu dobro pregledana.

Što je rečeno u svezi sa Zagorcima, koji će biti zatvoreni u Bazani, neka se zna da je također propisano i za one koji bi došli na malu stangatu baluarda ... (sic!) Rainerija određena za primanje Klišana.

Budući da su objavljena sva potrebna saznanja koja zahtijeva predmet od tolike važnosti, potrebno je još dodati da će i najmanji nered i poremećaj biti kažnjen i oduzimanjem života.

Ovaj pravilnik izdan je u Splitu 14. siječnja 1763. M.V. (znači 1764.)

Vidljivo je da su oba pravilnika sastavljena u Splitu, a možda su vrijedila i za ostala veća naselja, kao što je Trogir. Split je imao lazaret gotovo u središtu grada, kako je već napomenuto, pa je to potaknulo Angela Diedo, posebnog providura za zdravstvo, na razmišljanje o novom lokalitetu, udaljenom od Splita, na kojemu bi se smjestila ova za Split iznimno važna ustanova. Konačno se opredijelio, odnosno razmišljao je o Vranjicu, poluotociću izvan Splita, zapravo u njegovoj blizini. To je bilo za vrijeme kužne epidemije uglavnom u srednjoj Dalmaciji 1783./1784.¹⁴⁾

Izdavane su i druge razne naredbe i zabrane u svezi s prehrambenim artiklima i kretanjem stanovništva, o čemu ovdje nećemo govoriti.

BILJEŠKE

- 1) Mjera dužine dva koraka, upotrebljavala se za mjerenje zemlje. G. Rezasco, *Dizionario del linguaggio italiano storico ed amministrativo anastatica della edizione di Firenze 1884*, Bologna 1966.)
- 2) *Sopra il morbo pestilenziale insorto nella Dalmazia veneta anno 1783*, Lettera del conte Pietro Nutrizio Grisogono, seconda edizione, Mantova, 1789, str. 40.
- 3) D. Božić - Bužančić, "Još jedan tlocrt Splita iz 1784. godine", *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 28, Split, 1989. str. 225 i 226 i bilješke br. 10, 11 i 13. Ista, "Prilog poznavanju života Splićana u doba teške epidemije kuge 1783/1784.", *Kulturna baština* 16, Split, 1985., str. 95.
- 4) A. Duplančić, "Splitska bazana i njena uloga u zaštiti zdravlja", *Acta hist. med., stom., pharm., med. veter.*, Beograd, 1988, god. 28, fasc. 1-2, str. 63-76.
- 5) D. Božić - Bužančić, "Život u Trogiru u doba epidemija kuge u Dalmaciji", *Acta hist. med., stom., pharm., med. veter.*, Beograd, 1987, god. 27, fasc. 1-2, str. 80-81.
- 6) Povijesni arhiv u Splitu, sign. AFG, ILG-8/III.
- 7) A. A. Frari, *Della peste e della amministrazione sanitaria*, Venezia, 1840, str. 612.
- 8) Povijesni arhiv u Splitu, sign. AFG, ILG-8/III.
- 9) O njemu vidi A. Duplančić, "Nekadašnje groblje kod splitskih konventualaca", *Kulturna baština* 16, Split, 1985, str. 52, 56. D. Božić-Bužančić, "Liječenje kuge u Dalmaciji u XVIII. stoljeću", *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 23, Zagreb, 1990, str. 248, 253-256.

- 10) Vidi bilj. 8.
- 11) Prema Frariju, n. dj. (7), str. 642 i 900, kuga je u Dalmaciji harala ponovno 1745., ali samo u Dobropoljcima u okolici (*contado*) Zadra. Uništela je veći dio tamošnjeg stanovništva. I ovaj put je došla iz Bosne.
Prema Romanu Jeliću kuga u Dobropoljcima harala je 1744. god., *Zadarska revija* br. 4, Zadar, 1972. god. XI, str. 315.
- 12) A. Frari, n. dj. (7), str. 678 i 679 i J. Bajamonti, *Storia della peste che regnò in Dalmazia negli anni 1783-1784*, Venezia, 1786, str. 138.
- 13) Isto kao i bilješka 8.
- 14) D. Božić-Bužančić, n. dj. (3), str. 225.

Danica Božić-Bužančić

DUE ORDINAMENTI DELL'EPOCA DI EPIDEMIE DI PESTE NELLA DALMAZIA DEL XVIII SECOLO

Riassunto

Le epidemie di peste continuano ad infierire ogni tanto in tutto il territorio della Dalmazia lungo il corso dei secoli. Portatrici di ogni male e miseria esse spopolavano il paese, allora sotto il dominio di Venezia.

Il complesso delle norme degli ordinamenti, di cui trattasi nell'articolo, era circoscritto alla città di Spalato, in quel tempo uno dei centri di commercio tra Oriente e Occidente. La peste vi perveniva dai paesi sotto il dominio ottomano, mentre tutte le merci e persone provenienti da luoghi infetti venivano disinfettati nel lazzaretto, situato in prossimità del Palazzo di Diocleziano. Fu perciò che il lazzaretto era spesso anche una fonte di epidemie.

Per rendere impossibile l'introduzione diretta di merci in città, alle porte d'ingresso venivano poste le cosiddette "stangate", di cui si fa cenno anche negli ordinamenti. Il primo ordinamento, emanato nel 1732, si riferiva all'epidemia negli anni 1731 - 1732, mentre il secondo, promulgato nel 1764, riguardava l'epidemia degli anni 1763 - 1764.

Questi ordinamenti, data la loro importanza, sono riprodotti nell'articolo per intero.

Come risulta dallo stesso titolo, le norme del primo ordinamento sono dirette a disciplinare il movimento di merci in generale. Vi sono indicate perciò le misure da osservare nel momento d'introduzione delle merci in città, in particolare per quanto riguarda i generi alimentari, solidi e liquidi. Nell'applicazione delle norme si era tenuti ad osservarle con "dovuti rispetti". Oltre una grande varietà di viveri solidi nell'ordinamento sono elencati anche diversi liquidi. Vi sono riportate pure le misure di prevenzione che si riferiscono all'introduzione di pellame, tessuti di vario genere, animali domestici vivi, vasellame, imballaggio come pure di denaro.

L'ordinamento, compilato da due medici, doveva essere approvato dai nobili e borghesi della città. Ottenuta l'approvazione, l'ordinamento fu affisso in luogo pubblico, in tre posti.

Obbligati ad attenersi strettamente alle norme i delegati erano autorizzati ad aggungervi, nel caso di un maggiore sospetto, anche le misure più severe.

Il secondo ordinamento contiene le misure che i delegati di ambedue i ceti, secondo i provvedimenti del Provveditore alla Sanità, erano tenuti ad applicare in modo incondizionato ai luoghi di controllo posti alle stangate, dinanzi alla porta Priuli.

Durante questa epidemia furono contagiati i sobborghi di Spalato: è perciò che a tutti era severamente vietato di portarne fuori qualsiasi cosa senza averla precedentemente sottoposto ad un controllo minuzioso. Vi sono elencate inoltre tutte le merci comprese nel provvedimento, come per es.: viveri di ogni genere, animali domestici vivi, stoviglie da tavola e cucina, oggetti di metallo e persino la legna. Per ogni gruppo di merci fu previsto un particolare modo di disinfezione. Con un provvedimento speciale fu regolato infine l'accoglimento di abitanti che provenivano dal retroterra.

Questo ordinamento fu emanato, come si ebbe già a rilevare, nel gennaio del 1764.

Preveo: Ivo Donadini